

Hudi József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében.

(Nemzeti Téka.) Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 276 oldal.

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó a Nemzeti Téka című könyvsorozat keretein belül 2009-ben Hudi József könyv- és olvasástörténeti tanulmányaiból önálló kötetet jelentetett meg. Mint címe is elárulja, a válogatás szempontja az volt, hogy a történész szerző számos tanulmánya közül a Veszprém megyére vonatkozók kerüljenek a kötetbe. A kiadvány tematikus szerkesztésű fejezetekben (Nyomdászok, könyvkereskedők, olvasók – Kulturális szintek – Könyvkultúra, könyvhasználat, értelmiség – Kulturális közélet a reformkorban) tizennégy tanulmányt közöl; első három fejezetében vegyesen a 18–19. századra vonatkozó írásokat. Hudi József előszava mind a hazai, mind a nemzetközi művelődés-, könyvtörténeti és történettudományi kutatások folyamatába helyezi saját kutatásait, illetve felvázolja azok ösztönzéseit. Magyar művelődéstörténeti vonatkozásban fontos viszonyítási pontja az 1987-ben megjelent magyar könyvtártörténeti szintézis, Csapodi Csaba, Tóth András és Vértesy Miklós munkája. Az intézménytörténeti megközelítésű monográfia Veszprém megyénél azonban csak egyházi és szerzetesi könyvtárakat mutatott be. Az utóbbi két évtizedben jelentős fejlődést mutat a hazai olvasástörténeti kutatás nagy mennyiségű, könyvre vonatkozó levéltári és kéziratári forrásanyag feltárásával, amivel elsősorban a kora újkor időszaka került a középpontba. A hazai kutatáshoz tehát van mit hozzátenni mind a vizsgálat tárgyát, mind időhatárát tekintve. A szerző szemléletére hatást gyakorolt többek között a nemzetközi összehasonlító könyvtörténet, bár ez egyértelműen Nyugat-Európa-központú, másrészt a német nyelvterületen szép eredményeket felmutató recepciótörténet, illetve nem elhanyagolhatóak a mindennapok történetével foglalkozó történeti iskolák eredményei sem. Bármennyire tömör is a szerzői bevezető, jó kiindulópontot nyújt az érdeklődő olvasóknak a további tájékozódáshoz. Hudi József sokévtizedes levéltáros-történeti pályafutása alapján elsődleges problémájának a történeti források megtalálását tekinti, könyvtörténeti kutatásait azonban igyekszik társadalomtörténeti kontextusban bemutatni.

A tanulmánykötet témakörébe a valódi bevezetést a Veszprém megyei nyomdák, illetve a helyi sajtó 1850 előtti történetének rövid összefoglalása adja az első fejezetben. E történet kezdő időpontját Streibig József győri nyomdász veszprémi nyomdaalapítása jelöli ki, aki 1789-ben pápai nyomdáját költöztette át a városba. Bándi László, illetve Frigyük Katalin a közelmúltban már megírták a veszprémi könyvnyomtatás történetét, illetve kiadták az 1794–1920 közötti időszakról készített bibliográfiáját, ezért Hudi József tanulmánya inkább az összképet vázolja fel egészen 1845-ig, amikor a vármegye a rosszul gazdálkodó nyomdát zár alá vette. A nyomda termelékenysége, 57 év alatt 416 önálló

kiadvány, megfelelt a többi dunántúli műhelyének. Hudi József két általa kiválasztott időszakban, 1794–1806 és 1838–1845 között vizsgálta a kiadott munkák nyelvi összetételét és szerzőinek egyházi hovatartozását. Mindkét időszakban a veszprémi nyomda magyar nyelvű nyomtatványainak aránya mintegy kétszer akkora volt, mint a latin nyelvűeké. Az első kiválasztott időszakban a katolikus szerzők dominanciája (60%) mellett az evangélikus és a református szerzők aránya (együttesen 25%) sem volt elhanyagolható. 1840 körül viszont a protestáns nyomtatványok kibocsátásáról már a dunántúli református egyházkerület újonnan alapított pápai nyomdája gondoskodott, ezért a Veszprémben nyomtató egyházi szerzők 88%-a akkor már a katolikusok közül került ki. Világi hivatású szerzők mindkét jellemzett időszakban a veszprémi kiadványok mintegy húsz százalékának megjelentetéséről gondoskodtak.

Hudi ezután számba veszi a Veszprém megyei sajtó korai termékeit, ezek közé tartozott az 1788-tól megjelenő *Currens*, ami a vármegye hivatalos – később *Tudósítások* címet viselő – lapja volt; továbbá egy színvonalas református kezdeményezést (*Prédikátori Tárház*) követően elsősorban az *Egyházi Értekezések és Tudósítások*, az első magyar nyelvű katolikus teológiai folyóirat (1819–1824), és később az *Egyházi Folyóirat* (1832) mondható jelentősebbnek. Az eleinte ezer, majd csökkenő példányszámban megjelent *Egyházi Értekezések és Tudósításokról*, a bázisát jelentő Veszprémi Tudós Társaságról és a folyóirat szerkesztőjéről, Horváth János veszprémi kanonokról külön tanulmány is olvasható a kötet utolsó fejezetében. A szerző a sajtótörténeti összegzés végén még kisebb lapokat is felsorol, és már itt rövid jellemzést ad a Veszprém megyei olvasóközönségről.

A megyében folyó és igen szép eredményeket hozó könyvkötészet-történeti kutatásokhoz járul hozzá az Ethey István veszprémi könyvkötő 1746–1760 közötti tevékenységéről írott tanulmány, amelyet forrásközlés is kiegészít. Itt hiányoljuk azonban az elhunyt könyvkötő 1762. május 9-én összeírt, közel 3300 kötetet magában foglaló könyvhasználatának közlését, ami a 18. századi könyvkereskedelem történetéhez jóval értékesebb forrás lett volna, mint a tanulmány 2. számú függelékeként kiadott, 1762. május 2-án felvett részleges hagyatéki leltár. Ez utóbbi ugyanis, az özvegy, Mészáros Anna szerzeménye, nem tartalmaz többet 635 darab könyvnél és három konc papírra nyomtatott históriánál. Hudi József az itt nem közölt könyvhasználatot is jellemzi tanulmányában mind a könyvanyag tartalma, műfajai, mind Ethey István lehetséges üzleti kapcsolatai felől. Rámutat egy – sajnos itt még kihasználatlanul maradt – lehetőségre is: a könyvhasználatot Horváth Mihály veszprémi könyvkötő 1787–1812 között vezetett számadáskönyvének adataival összevetve nyomon lehetne követni az olvasóközönség változását a felvilágosodás korában. Megjegyezzük még, hogy a 3. számú függelékben közölt könyvjegyzék értékelését nem tartjuk helyesnek: a felsorolt könyveket Franz Xaver Baumeister veszprémi katolikus könyvkötő vette át Etheytől, és a hagyatéki leírás időpontjában tartozása még fennállt. A tanulmány szerint viszont (44) Ethey Istvánnak volt tartozása Baumeisternél, ami a forrásközlés alapján kétségbe vonható.

A kötet gerincét képezik, s a könyvtörténet iránt érdeklődő olvasók és kutatók számára egyaránt ajánlhatóak azok a tanulmányok, amelyek az olvasóközönséget különböző társadalmi rétegek szerint kísérlik meg bemutatni, túlnyomórészt a szerző által feltárt adatokra és forrásokra alapozva. Így például rövid terjedelmű, de annál izgalmasabb írás mutatja be a paraszti olvasóközönséget (Paraszti olvasók a 18. század végén) egy 1802-es csetényi tüzeset kapcsán: a károsultaknál ugyanis összeírták a tulajdonukban lévő könyveket is. A nagyrészt reformátusok lakta községben a károsult parasztok mintegy 20%-ának volt legalább egy vagy több könyve, de voltak, akik a tűzvészt megelőzően akár 5–9 vallásos művel is rendelkeztek. A birtokolt könyvek jellemzésével Hudi József szemléletes képet ad a falusi lakosság vallásos olvasmányairól.

A Könyvkultúra, könyvhasználat, értelmiség című fejezetben a bővebb forrásadottság okán terjedelmesebb tanulmány foglalkozik a veszprémi polgárok tulajdonában egykor volt könyvanyaggal. Mivel a 18. századi pápai városi tanácsi iratok sajnálatos módon elpusztultak, ezért a megye másik nagyobb, 1785-ben már hétezer lakosú mezővárosának, Veszprémnek a vonatkozó anyaga a kutatás számára még fontosabbá vált. Hudi József az 1754 és 1840 közötti időszakban vizsgálta a különböző hagyatéki iratokban, vagyoni összeírásokban előforduló könyvanyagot. Az összesítésből és a szemléletes példákban kiderül, hogy egy polgárnak átlagosan 6–15 könyv volt a birtokában, műfajukra nézve elsősorban vallásos tárgyú művek. De például Zirczen Mihály patikusnak a 18. század végén már „rongyos” könyvein kívül 78 könyvét vették leltárba: ezzel a számmal és szakkönyveivel is kivált a polgárok közül. Az 1830-as években 66 kötetes színvonalas könyvtára volt még Gyurits György molnármesternek, 103 darabos könyvés metszetgyűjteménye Bucher Ferencnének (Franz Xaver Bucher jó nevű veszprémi festő volt). Sőt, könyvtárral nem rendelkező, ennek ellenére olvasási szenvedélyének (és a naplóírásnak!) élő polgárra is akadt példa Francsics Károly borbély személyében, aki még leányiskolát fenntartó felesége munkájába is besegett. A tanulmányban leírtak meggyőzően dokumentálják, hogy a veszprémi lakosság a 19. század első felében már valóban rendszeres könyvolvasóvá vált.

A magyarországi könyvtártörténeti kutatások eddig viszonylag keveset foglalkoztak a köznemesi magánkönyvtárakkal, holott – Hudi József megállapítása szerint – ezek a 19. század első felében már behálózták az országot. Veszprém megye – ahol a nemesség 15%-os aránya jóval meghaladta az országos átlagot – kedvező terep e könyvtörténeti kutatásokhoz. A nehézséget elsősorban az jelenti, hogy igen sokféle levéltári anyagban lehet könyvjegyzékekre bukkanni (hagyatéki leltárakban, gyámügyi iratokban, perek, árverési jegyzőkönyvek anyagában, végrendeletekben stb.), ugyanakkor néhány forrás, például a végrendeletek meglehetősen szűkszavúak a könyvek tekintetében. Nemesi naplókából, memoárok-ból, levelezésekből lehet kiegészítő adatokat nyerni az olvasó nemesekről, akiknek száma nagyobb lehetett, mint azt a testamentumok könyvemlétsései alapján feltételeznénk. Hudi József a Köznemesi magánkönyvtárak a 18–19. századi Veszprém megyében című tanulmányában néhány jellegzetes magánkönyvtárat

mutat be – több csoportban. A jómódú köznemesek, középbirtokosok könyvtárai közül Boronkay Sándorné, Huszár Károly, Felsőbüki Nagy József, Oroszy Pál, Somogyi Gedeon, Zsoldos Ignác és Hunkár Antal könyvtárait emeli ki, amelyek nagysága a néhány tucat könyvtől a néhány száz kötetig terjedt. A pápai református kollégium számára könyveket adományozó birtokosok sokszor kevésbé használt régi könyveiket adták át a kollégiumnak, a többi csak haláluk után hagyományozták az intézményre. A kisbirtokos nemesek (köztük például Kocsi László, Simoga Ferenc, Paraicz Ferenc) szintén birtokoltak könyveket, a leírt példákban ezek száma 8 és 138 közé tehető. Értelmiségi foglalkozású nemesek általában – munkaeszközként – több száz kötetes könyvtárat gyűjtöttek össze; értelmiségi könyvtárra jó példa Kováts Ferenc mérnök, Fábíán József lelkész, folyóirat-szerkesztő, Fábíán Gábor ügyvéd, műfordító gyűjteménye. A népszerű *Tudományos Gyűjtemény* folyóirat Veszprém megyei előfizetőinek ismertetését is ebbe a tanulmányba emelte be a szerző. A folyóiratnak az indulása utáni első években 75-80 példány jutott el Veszprém megyébe, de mivel ezeket többen is olvasták, a *Tudományos Gyűjteménynek* több száz olvasója lehetett a megyében. A név szerint ismert előfizetők fele-fele az egyházi és a világi értelmiség köreiből került ki. Hudi József ebben a tanulmányban tárgyalja a vármegyei tisztviselők munkájának segítésére létrehozott Veszprém vármegyei könyvtár létrejöttét és működését is a 19. század első felében.

A köznemesi magánkönyvtárakról általa feltárt források mennyisége alapján a szerző még nem tartja időszerűnek, hogy ezekről a Veszprém megyei gyűjteményekről általános érvényű megállapításokat tegyen: tanulmánya végén ezért csak néhány szempontra hívja fel a figyelmet. A vizsgált anyagon is megfigyelhető, hogy a köznemesség a 18. század végétől kapcsolódott be a magasabb kultúra fogyasztásába. Hudi megerősíti a máshonnan jól ismert tendenciákat, hogy a kultúra hordozójává a latin helyett egyre inkább az anyanyelv vált, illetve a vallásos irodalom kezdett háttérbe szorulni, s helyét a magyar nyelvű szak- és szépirodalom vette át, továbbá megnőtt a modern európai nemzeti nyelvek kulturális kisugárzása is. Az olvasóvá válás és a könyvgyűjtés nem mindig esett egybe: Hudi József felidéz olyan eseteket, amikor hiányos alapképzettségű emberek akár kölcsönként könyvekkel is szenvedélyes olvasóvá válhattak. A téma elmélyítéséhez, több tanulság levonásához a szerző megállapítása szerint is további kutatásokra és még sok aprómunkára van szükség.

A Kulturális közélet a reformkorban című fejezetben terjedelmes könyvtörténeti tanulmány tárja fel a veszprémi olvasótársaság történetét. A szerző az írás elején jelentős teret szentel a vármegyeiben korábban alapított egyesületek (Veszprémi Tudós Társaság, Veszprém vármegyei Zenetársaság, a vármegyeiben élő zsidó lakosság egyesületei, az 1830-as években – országos szinten is elsők között – létrejövő megyei olvasótársaságok és kaszinók, illetve a pápai és veszprémi védegyelet) bemutatásának. A veszprémi olvasótársaság rövid működése (1841–1844) alatt is a megyeszékhely leglátogatottabb és legszínvonalasabb kulturális intézményévé vált. Valójában kaszinó szerepet töltött be, tagsága (80-100 fő) zömmel

a birtokos nemesség, az értelmiség és az egyháziak képviselőiből került ki, így a városi-megyei köznemesség vezető rétegének volt a kulturális fóruma, amelyen a városi polgárság kívül rekedt. Tagjai több mint hétszáz, illetve gyarapítása után közel ezerkötetes könyvtárat használhattak, köztük a legkülönbözőbb területekhez tartozó magyar nyelvű munkákat és számos hírlapot is. A könyvtár állományát Hudi szerzők, szakcsoportok, nyelvek és gyarapodás szerint elemzi is, és külön kitér a gazdag magyar nyelvű hírlap- és folyóirat-állomány ismertetésére. Az olvasótársaság tevékenységével hozzájárult a korszerű eszmék terjesztéséhez, a közműveltség színvonalának emeléséhez, hiszen a társaságba olyan tagok is bekapcsolódtak, akik fontos szerepet játszottak a magyar nemzeti irodalom vagy egyes szaktudományok magyar nyelvű terminológiájának megteremtésében, a könyvkiadásban vagy folyóirat-szerkesztésben. Az olvasótársaság megszűnése után a tagság egy része a veszprémi, illetve a pápai úri kaszinóba iratkozott át, a könyvtár pedig később a veszprémi kaszinóba került.

A reformkorban 1824–1836 között működő, ma már elfeledett Veszprém vármegyei Zenetársaságról is megemlékezik egy rövid tanulmány. A társaság zenei kiadóként is működött, és különösen Csermák Antal zeneszerző népszerűsítéséhez járult hozzá.

Hudi József az alfabetizáció történetének egyik legismertebb hazai kutatója, ezért válogatott kötetébe bekerültek az írni-olvasni tudás kérdését Veszprém megyei forrásanyagokon elemző, módszertanilag számos érdekességet nyújtó tanulmányai is. Az alfabetizáció magyarországi kutatását megnehezíti, hogy Nyugat-Európától eltérően nem állnak rendelkezésre olyan, az egész népességre vonatkozó források, mint például több évszázadra visszamenően a házasságot kötők aláírását megőrző házassági anyakönyvek. A magyarországi kutatásnak ezért egyik alapkérdése, hogy az 1870-es népszámlálás előtt (amelynek során a magyarországi lakosságnak 49%-át, az erdélyinek pedig 79%-át még analfabétaként írták le) milyen nagy tömegben előforduló iratfajták elemzése nyújthat valóban megbízható eredményeket. Az Alfabetizáció és társadalom Veszprémben a XIX. században című tanulmányában Hudi előbb felvázolja azokat a forrásokat, amelyeket Benda Kálmán, Miskolczi Ambrus, Tóth István György és Pál Judit kapcsoltak be az alfabetizáció hazai kutatásába, majd saját kísérleteinek ismertetésére tér rá. Az általa használt és kiértékelt források között vannak például az 1849-es császári hűségeskü vármegyei iratai: ekkor csak 14 olyan község volt a megyében – azaz a települések 9,5%-a –, ahol egy elöljáró sem tudta aláírni a nevét. Hudi foglalkozik a veszprémi székeskáptalan előtt tett hiteleshelyi örökvallásokkal: ezek segítségével mérhető szerinte az írni tudás fejlődése, elsősorban a nemesség esetében. A szerző elemez továbbá különböző vármegyei és uradalmi, illetve községi és városi közigazgatási iratokat. Például Veszprém város levéltárában fennmaradt 1815-ből egy olyan irat, amelyben 763 polgárnak kellett nyilatkoznia arról, pártfogolja-e a szabad királyi városi jogállásért vívott küzdelmet. A nyilatkozó személyek (nem polgárok, földművesek is voltak közöttük) 47%-a tudott írni, a német anyanyelvűek aránya viszont 84% volt. Végül elemzi

az 1848-ban a céheslegények, inasok írni tudásáról készült korabeli felmérés eredményeit, mely szerint az érintetteknek már kétharmad, illetve háromnegyed része tudott írni. Eredményeit Veszprém és Pápa vonatkozásában szembesítette az 1900. évi népszámlálás adataival is.

A szerző önálló tanulmányban értékeli ki a köznemesi, kisbirtokos vagy armalista nemesi felkelőkre vonatkozó 1797-es megyei iratokat. (A nemesi inszurgensek között kisebb számban birtokost helyettesítő polgárok és parasztok is voltak.) Hudi megállapítása szerint a Veszprém megyei inszurgenseknek 49%-a tudott írni-olvasni, további 17%-uk pedig csak olvasni, a nemesi felkelőknek tehát csak egyharmada volt teljesen analfabéta. Az írni-olvasni tudásról adott összképet még felekezetek, illetve a legtöbb inszurgenst kiállító községek szerint is árnyalja. A vizsgálat eredményei a korábbi kutatásokhoz képest magas alfabetizációs szintet mutatnak. Felekezeti szempontból pedig a lajstrom adatai statisztikai mintavételnek minősíthetők; az inszurgenseknek 88%-a volt protestáns. Hudi kimutatja, hogy a protestánsok között jóval több volt az írni-olvasni tudó, és elemzi a vallási hovatartozáson kívül még azokat a tényezőket, például a nemesi társadalom iskoláztatási szokásait, amelyek erre magyarázatot adnak. 1812-ből szintén egy, a nemesi felkelők szállításával kapcsolatos fuvarbér-összeírás alapján módszertani kísérletnek is tekintett tanulmányban vizsgálja a falusi bírák olvasni tudását. Négy járás összesen 154 falvára vonatkozó kimutatásokat, pénzátvétel-igazolásokat összesítve első megközelítésben rendkívül kedvező eredményre jut: 1812-ben a falusi bírácoknak vagy az őket helyettesítő előljáróknak csak 20%-a nem volt írástudó. Utal azonban a korabeli pénzügyi gyakorlatra: pénz- és adóügyekben a bíró soha nem járt egyedül, hanem mások, például a jegyző is elkísérték hivatalos útjain. Hudi ennek alapján feltételezi, hogy a gyengén író vagy írni egyáltalán nem tudó bíró helyett sok esetben a jegyző írhatta alá a fuvardíj átvételét, mert az átvétel elismerése és nem a sajátkezű aláírás volt a fontos. Így a szükséges forráskritikát elvégezve maga állapítja meg kísérlete kudarcát, hogy ezt a forrást az írni tudás vizsgálatába bevonja. Ezen a példán is hangsúlyozza azt a követelményt, hogy minden esetben elemezni kell a forrás keletkezésének körülményeit is, mielőtt a kutatásban azt felhasználnák.

A szerző tanulmányai megerősítik az újabb hazai kutatások azon tételeit, hogy az alfabetizáció szintjét nemcsak földrajzi-gazdasági tényezők (például a kereskedelem fejlettsége az adott területen) befolyásolták, hanem – azonos területen – igen fontos szerepe volt a társadalmi meghatározottságnak, a család helyzetének, illetve az iskoláztatásnak is. Hudi a korábban feltételezettnél nagyobbak tartja a különbségeket az írni-olvasni tudás egyes szintjei, vagyis a csak olvasni, de írni már nem tudók – az írni is megtanulók, de aztán elfelejtők –, illetve az írni és olvasni egyaránt tudók között. Az alfabetizáció folyamata másképpen haladt előre a férfiak és a nők esetében. Az 1870-es népszámlálás adatai szerint például a Veszprém megyében élő férfiak 57%-a, míg a nőknek csak 38%-a tudott írni és olvasni; csak olvasni pedig ezen felül a férfiaknak még 7, a nőknek pedig 23%-a.

Veszprém vármegye kulturális szerepének fokozódó jelentőségét különösen a 19. század első felét tárgyaló tanulmányaiban teszi leginkább érzékelhetővé Hudi József az olvasó számára. Még a köveskáli református lelkész, esperes Márton Gábor méhészeti szakkönyvének kiadásáról írott tanulmányában is ennek lehetünk tanúi (bár az nem Veszprém, hanem Zala megyére vonatkozik): a lelkész egész vármegyei küldöttséget fogadott, hogy könyve kinyomtatásához anyagi támogatásukat elnyerje. Akciója sikeres volt; a megjelent kötetben (*Gazdaságos méhtartás*, Győr, 1816) az előfizetők nevét is felsorolta: négyszáz személy összesen 639 példányt rendelt meg. (A közlemény Márton Gábor Veszprém megyei esperesi tiszte és országos sikert aratott könyvének Veszprém megyei előfizetői miatt került a kötetbe.) A művelt, de egyházas irodalomfelfogást szemlélteti Laszkallner Antal veszprémi kanonok *A könyvolvasásról* írott művének (Veszprém, 1848) kötetbeli ismertetése. A szórakoztató irodalom, a színjátékok, a „románok”, az „enyelgős mesék” problémája, vagyis e modern műfajoknak az olvasókra, főként az ifjúság erkölcsre leselkedő veszélye hasonlóképp vetődött fel már a 18. század vége felé is egyházi körökben, tehát a tanulmány alapján sok változás nem látszik ezen a téren. Végül érdekes összképet ad A veszprémi írók szociológiája című írás, amelyben Hudi József Sziklay Jánosnak *Veszprém város az irodalomban és művészetben* című munkája alapján vizsgálja az 1701–1850 között Veszprémben született írókat. Másfél század alatt összesen 88 ilyen személyt lehet felmutatni; azok száma pedig, akik Veszprémben működtek, de nem ott születtek, éppen a duplája, 196 fő. A tanulmány a 18. századból egyházi, orvosi karrierre ad jellemző példákat; mellettük a szakértelmiségi (politikus, történész, újságíró stb.) szerepe a reformkorban vált fontossá, és ekkor jelentek meg a nők is a vármegye irodalmi életében. Bár a vallási hovatartozás kérdése kezd háttérbe szorulni, mégsem lehet elhallgatni, hogy a 19. században született írók háromnegyede katolikus vallású volt, és egzsztenciálisan kötődött katolikus intézményekhez.

Az ismertetés végén néhány apróbb megjegyzést, kiegészítést tennénk a közölt könyvtörténeti tanulmányokhoz. A nyomdászat megyei körképénél megemlített Adam Lang (1780) Székesfehérvárott nem nyomdász, hanem könyvkötő volt, s ilyen minőségében néhány alkalommal kiadó is. Az Ethey István veszprémi könyvkötő hagyatéki leltárainál közölt könyvcímek nem minden esetben lettek feloldva a szöveges magyarázatban: itt talán érdemes lett volna a könyvcímeket csak nehézségek árán azonosítani tudó olvasók szempontjait jobban figyelembe venni. Nem tűnik továbbá jó megoldásnak, hogy az egyes nemesi könyvtárak anyagánál a szerző a kiemelt könyvcímeket nem jegyzetben azonosította, hanem a kötet végére, a szakirodalom közé utalta, holott azok nem oda valók. Ezek ugyanis csak könyvgyűjteményben előforduló művek, nem pedig valóban történeti forrásként használt szakirodalmi munkák. Bár az előszó is utal rá, hogy a szerző igyekezett az ismétléseket kiiktatni a tanulmányok szövegeiből, az egyes fejezetekbe sorolt írások között mégis óhatatlanul van átfedés. Éppen ezért fölvetődött a recenzióban, hogy bizonyos tanulmányokat

talán – ahol a témát a szerző önállóan tárgyalja – érdemes lett volna e publikáció számára az eredeti megjelenéshez képest kibővíteni.

A könyvtörténeti kutatás számára Hudi József különböző folyóiratokban megjelent tanulmányainak egy kötetben való publikálása egyértelműen nyereség. Mindenekelőtt azért, mert a szerző művelődés- és könyvtörténeti tanulmányai sok évtizedes város-, hely- és társadalomtörténeti kutatásainak eredményeire épülnek, így a könyvtörténeti elemzéseket a szerző igen széleskörű forrásismertete és a források elmélyült feldolgozása jelentős mértékben gazdagítja. Tanulmánykötete egyúttal fontos kutatási célra, a megyei szintű könyvtörténeti kutatások továbbfejlesztésének és a megyei összesszések elkészítésének jelentőségére hívja fel a történészszakma figyelmét. A kötet számos tanulmánya jól szemlélteti, hogy a reformkorban a nemzeti kultúra kialakításában az irodalmi fővárossá vált Pest-Buda mellett a vidék, különösen a folyóirat-kiadásban vagy kulturális egyesületek megalakításában élenjáró megyék milyen jelentős kulturális szerepet töltek be. A tanulmánykötet megjelentetése után bízunk a szerző könyvtörténeti kutatásai folytatásában és abban, hogy a Nemzeti Téka sorozatban megjelent kötet ösztönzést nyújt mind saját megyéjében, mind további megyékben a könyvtörténeti kutatások megújításához, olyan széles körű forrásbázis alapján, amelyet a szerző eddigi munkássága kijelölt.

Pavercsik Ilona